

به نام خداوند جان و خرد

دبیرستان دوره اول علامه حلی (۳) تهران

گروه علوم اجتماعی

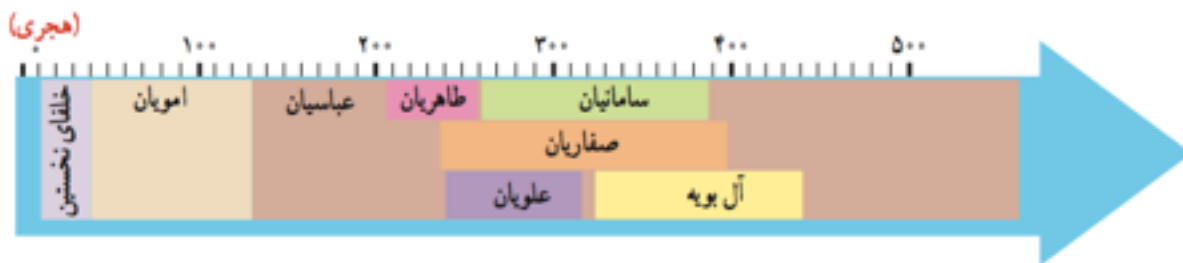
خلاصه ای بر

تاریخ ایران

دوره میانی

(پایه هشتم دبیرستان)

سال تحصیلی ۹۵-۹۴

دوستان عزیز دوره شیشی ، سلام!

جزوه ی حاضر ، مروری کوتاه است بر تاریخ ایران در دوره ی میانی ، یعنی از حدود تشکیل اولین سلسله های ایرانی پس از اسلام در قرن چهارم هجری ، تا انتهای تیموریان در قرن نهم. گرچه آزمون شما از مطالب نیم سال دوم است (ابتدای طاهریان تا انتهای تیموریان) ، ولی آشنایی به تاریخ صدر اسلام ، که در نیم سال نخست ، تدریس شد نیز به تحلیل درست پرسش های آزمون کمک شایانی خواهد کرد ، پیشنهاد می کنیم پس از مرور سریع مطالب نیم سال نخست به سراغ نیم سال دوم بروید. مطالعه ی این جزوه برای آزمون لازم است ولی کافی نیست و برای کسب نمره ی کامل باید به کتاب درسی و جزوه های کلاسی نیز نگاهی بیندازید و البته قدرت تحلیل شما هم عامل مهمی برای موفقیت در آزمون می باشد.

خوش بگذره!

آریانزاد ، علمدار اردی بهشت ۹۵

طاهریان

همانطور که در نیم سال اول خواندیم ، پس از هارون الرشید میان پسران او ، مامون و امین اختلافی بر سر جانشینی پدر آغاز شد ، آنها در ابتدا حکومت را میان خود تقسیم کردند ، به طوری که خراسان به مامون و عراق به امین رسید. پس از مدتی جنگ هایی میان دو برادر صورت گرفت که منجر به قتل امین و پیروزی مامون شد.

یکی از فرماندهان مامون که به عراق لشکر کشید و امین را به قتل رساند ، فردی ایرانی به نام طاهربن حسین بود ، در پی این پیروزی مامون ابتدا او را حاکم عراق کرد و سپس پس از شهادت امام رضا (ع) ، طاهر فرمانروای شرق قلمرو عباسیان شد و اعلام خود مختاری کرد و حکومت طاهریان را بنیان گذاری کرد ، در اولین اقدام ها نام مامون (خلیفه عباسی) را از خطبه ها حذف کرد و سکه به نام خود ضرب کرد.

پس از مرگ طاهربن حسین ، جانشینان او به تخت نشستند ، یکی از مهم ترین جانشینانش ، عبدالله بن طاهر بود که روابط خوبی با حکومت عباسیان داشت ، در این دوره ، پایتخت به

نیشابور منتقل شد. حکومت طاهریان با هابی نظیر قیام علویان ، قیام خرمدینان و جنگ با خوارج روبرو شد.

با توجه به این که طاهریان ، اولین سلسله ایرانی پس از ورود اسلام بودند ، سعی بر احیای برخی از جنبه های فرهنگی ایران داشتند ، اما زبان اداری و دربار در این دوره ، کماکان عربی بود ، در این دوره همچنین نظام اداری نوینی ایجاد شد و هر دیوان ، وظیفه ای مشخص داشت که از جمله آنها ، دیوانی برای دریافت مالیات اختصاص یافته بود.

نمونه سوال!

- ۱- سلسله طاهریان توسط چه شخصی پایه گذاری شد؟
- ۲- رابطه ی عباسیان و طاهریان در زمان پادشاه های مختلف طاهری چگونه بود؟ تحلیل کنید.
- ۳- چه دربارہ ی اقدامات فرهنگی طاهریان می دانید؟
- ۴- از وضعیت اقتصادی دوران طاهریان چه می دانید؟

صفاریان

گروهی از اهالی سیستان که خود را از فرزندان خسرو پرویز می دانستند ، سال ها بر قسمت های عمده ای از شرق و مرکز ایران فرمانروایی کردند ، آن ها شهر زرنگ در سیستان امروزی را به پایتختی برگزیدند . موسس این سلسله یعقوب لیث نام داشت ، او جزو

گروهی به نام عیاران بود که جوانمردانی را شامل می شد که با راهزنی از قدرتمندان ، ثروت حاصل را میان فقیران تقسیم می کردند . یعقوب ابتدا درگیری هایی با خوارج داشت ، پس از مهار آنها به کرمان و شیراز حمله و آنها را تسخیر نمود و سپس برای نابودی طاهریان به خراسان رفت .

صفاریان جنگ جوهای ماهری بودند و توانستند طاهریان را به راحتی در هم بشکنند و پایتخت آنها ، نیشابور، را تصرف کنند . روابط صفاریان و خلیفه عباسی بسیار خصمانه بود ، تا جایی که صفاریان قصد تصرف عراق و براندازی عباسیان را داشتند اما در طی جنگی در منطقه خوزستان امروزی شکست خوردند .

با این که شعر و ادب فارسی در دوره طاهریان حیات دوباره یافته بود ، صفاریان توجه ویژه ای به آن نشان دادند ، تا جایی که یعقوب لیث ، موسس صفاریان ، مانع از سرودن شعر به زبان عربی در حضورش شد .

نمونه سوال!

- ۱- موسس سلسله ی صفاریان که بود؟
- ۲- درباره ی شخصیت و ویژگی های او چند خطی بنویسید:
- ۳- موسس سلسله صفاریان قبل از تشکیل این سلسله ، عضو چه گروهی بود؟ درباره ی رفتار و آداب آن گروه چه می دانید؟
- ۴- شباهت ها و تفاوت های حکومت طاهریان و صفاریان از نظر شما چه بودند؟

علویان

آن چنان که گفته شد ، در حمله های اولیه اعراب مسلمان به ایران ، مناطق شمالی مانند طبرستان و دیلم ، به دلایل جغرافیایی و همچنین مقاومت مردم فتح نشد ، اما ورود اسلام به این مناطق به وسیله ی فرزندان و بستگان ائمه که از دست خلافت بنی عباس فرار می کردند ، بود.

یکی از این افراد ، فردی به نام حسن ابن زید (داعی کبیر) بود که در جایی نزدیک چالوس فعلی قیام کرد و حکومت علویان را تشکیل داد و آمل را به عنوان پایتخت

انتخاب نمود. علویان شیعه مذهب بودند و عباسیان آن ها را دشمن جدی خود می دانستند ، بنابراین از حکامی که با علویان می جنگیدند (مانند سامانیان) حمایت و پشتیبانی می کردند.

نمونه سوال!

- ۱- درباره مذهب علویان چه می دانید؟
- ۲- موسس سلسله ی علویان چه کسی بود؟
- ۳- پایتخت اصلی، همچنین پایتخت های ثانویه علویان را نام ببرید

آل زیار

زیاریان یا آل زیار یک سلسله زیدی مذهب شیعه بودند که پس از علویان بر مناطق شمالی ایران حکومت کردند ، موسس این سلسله شخصی به نام مرداویج بود ، او آل زیار را به اوج اقتدار رساند و شهرهایی مانند اصفهان را نیز فتح کرد و آرزوی فتح بغداد را داشت (که البته میسر نشد). پس از مرداویج ، برادرش وشمگیر به حکومت رسید که روند ضعف این سلسله از آن سال ها آغاز گردید.

در دوره ی آل زیار بناهایی مانند آرامگاه وشمگیر و قابوس در گنبد کاووس ساخته شد که جلوه هایی از فرهنگ و معماری این دوره می باشند.

نمونه سوال!

- ۱- مهم ترین پادشاه آل زیار چه شخصی بود؟
- ۲- وضعیت مذهبی عباسیان و آل زیار را مقایسه کنید.

آل بویه

یکی از مهم ترین سلسله های شیعه ی ایرانی ، آل بویه بود . قدرت و توان آنها به حدی رسید که در حتی بغداد را نیز فتح کردند و خلیفه عباسی را تبدیل به مقامی تشریفاتی کردند. یکی از مهم ترین پادشاهان آل بویه ، امیر عضد الدوله نام داشت ، از اقدامات مهم او می توان به : ۱- ساخت سد هایی با نام بند امیر ۲- ساخت کتابخانه های بزرگ ۳- ساخت بیمارستان عضدی ، اشاره کرد. آل بویه در عمران و آبادانی و استفاده ی بهینه از آب ها در میان حکومت های دیگر شهره است ، همچنین در این دوره توجه بسیاری به فرهنگ و هنر شد و مساجد و بناهای زیبایی حاصل این توجه ویژه بود.

در دوره ی آل بویه فقه شیعه مدون شد و علمای نامدار شیعه کتبی معتبر و مرجع نگارش کردند که به کتب اربعه معروف است، از جمله ی این علما می توان به شیخ طوسی ، شیخ کلینی و شیخ صدوق اشاره کرد.

نمونه سوال!

۱- مهم ترین پادشاه آل بویه چه شخصی بود؟

۲- سه مورد از مهم ترین اقدامات او را بنویسید.

۳- غلط های متن زیر را مشخص کنید و آنها را تصحیح کنید:

مرداویج از مهم ترین پادشاهان آل بویه است ، در زمان او اقدامات بزرگی به وقوع پیوست ، همانطور که می دانیم آل بویه بر خلاف آل زیار شیعه ۴ امامی بودند. در زمان پادشاهی مرداویج فقه شیعه توسط علمایی نظیر علامه جعفری و شیخ عباس قمی تدوین شد.

از دیگر اقدامات مرداویج می توان به طراحی زندان هایی با عنوان بند امیر اشاره نمود.

سامانیان

خاندان سامانی از اهالی بلخ و از نوادگان بهرام چوبین بودند ، امیر اسماعیل سامانی موسس سلسله سامانیان با تأیید خلیفه عباسی حکومت خود را شکل داد و با دشمنان خلیفه ، یعنی خوارج ، صفاریان و علویان درگیر بود.

در دوره سامانیان زبان عربی در دیوان رواج داشت ولی اهمیت آنها به فارسی نیز ، باعث رشد و شکوفایی شعرایی مانند رودکی و دقیقی شد ، فردوسی نیز در آخر دوره سامانیان سرودن شاهنامه را آغاز کرد. در این دوره وزیرانی با فرهنگ و دانش دوست بر سر کار بودند ، از آن جمله می توان به وزیاری از خاندان های جیمهانی و بلعمی اشاره نمود.

در این دوره تجارت رونق فراوان داشت و محصولات کشاورزی و پارچه از شرق به غرب تجارت می شد. اما یکی از مهم ترین منابع درآمدی سامانیان ، تجارت برده بود. این برده ها که از نژاد های ترک شمال شرقی ایران بودند به قلمرو سامانیان آورده و از آنجا به سایر مناطق تجارت می شد. بعد ها می خوانیم که همین غلامان ترک پیشرفت کرده و به مناصب مختلف می رسیدند و خود سلسله هایی مقتدر شکل می دهند.

نمونه سوال!

- ۱- پایه گذار سلسله سامانی که بود؟
- ۲- از وضعیت اقتصادی دوره سامانی چه میدانید؟
- ۳- وضعیت زبان و ادبیات فارسی در دوره سامانیان چگونه بود؟
- ۴- درباره اصل و نسب خاندان سامانی چه میدانید؟

غزنویان

آنچنان که گفتیم ، در دوره ی سامانیان برده داری و تجارت برده رونق فراوان داشت ، برخی از این بردگان ترك به مرور پله های ترقی را طی می کردند و به مناصب بالای حکومتی می رسیدند. در اواخر دوره ی سامانیان سرداری ترك به نام آلپ تکین به رده های بالای حکومت سامانیان رسید و حاکم شهر غزنی در افغانستان امروزی شد.

پس از آلپ تکین ، داماد او سبک تکین حاکم غزنی شد ، او ضمن اعلام وفاداری به حکومت سامانی مخالفان این حکومت را سرکوب کرد و این سبب اعتماد سامانیان به او شد ، به طوری که پسرش محمود را به حکومت خراسان منصوب کردند. پس از ضعف وزوال حکومت سامانی ، سلطان محمود غزنوی اعلام استقلال کرد و خلیفه عباسی نیز از او حمایت کامل کرد.

معروفیت سلطان محمود غزنوی به سبب لشکرکشی های مداوم او به هندوستان است ، از علل این لشکرکشی ها می توان به :

۱- کسب غنایم و ثروت ۲- گسترش دین اسلام ۳- گسترش زبان و ادبیات فارسی اشاره نمود.

پس از محمود ، پسرش سلطان مسعود به حکومت رسید که در این دوران غزنویان رو به افول گذاشتند و سرانجام در نبرد مشهور دندانهان از طغرل سلجوقی شکست خوردند.

نمونه سوال!

- ۱- روابط خلافت عباسی و غزنویان چگونه بود؟
- ۲- علل لشکرکشی سلطان محمود به هندوستان چه بود؟
- ۳- غزنویان در چه نبردی شکست خورده و منقرض شدند؟

سلجوقیان

سلجوقیان دودمانی ترك تبار بودند که پس از پذیرش اسلام به ماوراالنهر رفته و توسط طغرل سلجوقی غزنویان را شکست دادند و در

نیشابور حکومتشان را تشکیل دادند. طغرل سپس به بغداد رفت و حکومت شیعه مذهب آل بویه را شکست داد و فاطمیان مصر را مهار کرد. به این سبب بود که از سوی خلیفه عباسی مورد تایید قرار گرفت و لقب سلطان رکن الدین و حکم فرمانروایی بر مناطق شرقی را دریافت کرد.

پس از طغرل برادر زاده اش، آلب ارسلان به حکومت رسید و توانست بر قدرت و استحکام بیفزاید. او در نبرد ملازگرد رومیان را شکست داد و امپراتور روم شرقی را به اسارت گرفت، در نتیجه این پیروزی بخش بزرگی از آسیای صغیر به تصرف سلجوقیان درآمد. ملک شاه پسر آلب ارسلان راه پدر را ادامه داد و بر قلمرو سلجوقیان افزود، به طوری که قلمرو سلجوقیان در زمان او با ساسانیان برابری می کرد.

پس از مرگ ملکشاه شاهزادگان و فرماندهان نظامی برای رسیدن به تاج و تخت به جان هم افتادند و این اختلافات تا انقراض سلجوقیان ادامه یافت.

سلجوقیان مردمانی گله دار و بیابان گرد بودند که با زور شمشیر به قدرت رسیده بودند و برای حفظ و گسترش آن نیازمند افرادی با تدبیر بودند، بنابراین طغرل سلجوقی، فردی ایرانی به نام عمید الملک کندی را به وزارت گمارد، همچنین خواجه نظام الملک طوسی نیز وزیر آلب ارسلان و ملک شاه بود و توانست میراث بزرگی را از خود به جای بگذارد.

یکی از اقدامات مهم خواجه نظام الملک تاسیس مدارس در شهرهای بزرگ به نام نظامیه بود. او اموال زیادی وقف این مدارس کرد و به مدرسان، مدیران و کارکنان این مدارس حقوق پرداخت می نمود. این مدارس قوانین منظمی داشتند و اساتید و شاگردان آن به دقت انتخاب می شدند. تاثیر این مدارس بر فرهنگ ایران را می توان از استادان و شاگردان آن یافت. امام محمد غزالی از استادان این مدرسه و سعدی نیز از شاگردانش بود.

زبان فارسی نیز در این دوره رونق فراوان یافت و تبدیل به زبان دیوان شد، البته چون پادشاهان سلجوقی ترك زبان بودند، بسیاری از واژه های ترکی، وارد زبان فارسی شد.

در دوره سلجوقی به سبب گسترش و رونق بازرگانی، شهرنشینی رونق گرفت، شهرهای ری، نیشابور، اصفهان که پایتخت های دوران سلجوقی بودند گسترش فراوان یافتند و از بناهای باشکوهی مانند گنبدها و مناره ها و کاروانسراهای مختلف پوشیده شدند. از ابتکارات مهم معماران این دوره می توان به کاشی کاری و آجر کاری اشاره کرد.

نمونه سوال!

* به سه کویبیزی که از این مبحث گرفته شده مراجعه کنید!

خوارزمشاهیان

خوارزمشاهیان، دست نشانده های سلجوقیان در خوارزم بودند، اما با ضعف آنها شوریدند و سلجوقیان را شکست دادند و بر بخش های زیادی از ایران چیره شدند. پایه های حکومت آنها قوی نبود، زیرا خلافت عباسی آن ها را به رسمیت نمی شناخت و پادشاهی های محلی هم از آن ها حمایت نمی کردند.

نمونه سوال!

- ۱- روابط متقابل غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان با حکومت عباسی را مقایسه کنید.
- ۲- به نظر شما علت عدم حمایت بنی عباس از خوارزمشاهیان چه بود؟

شاهنامه فردوسی

شاهنامه، سند ملی هویتی ایرانیان است. محتوای آن گرامی داشت و حفظ آیین، فرهنگ و تاریخ ملی ایرانیان است. چون در زمانه زندگی فردوسی به سبب سیطره و نفوذ اقوام بیگانه، ملیت و هویت و فرهنگ و آیین های ایرانی در معرض تهدید جدی قرار گرفته بودند.

بنابراین فردوسی شاهنامه را با تمرکز و تاکید بر ۴ مولفه و عنصر هویت ساز یعنی: تاریخ، نژاد، زبان و مرز (سرزمین) سروده است و در شاهنامه این عناصر هویتی پررنگ تر از هر مفهوم دیگری هستند حتی رستم ابر قهرمان شاهنامه نیز خود یک مرزبان و مرزادر بخش خاوری (شرقی) ایران است

فردوسی دشمنان ایران در شاهنامه را شامل ۳ دسته و گروه بر می شمارد؛

۱- تورانیان که نماد دشمنی با مرز و سرزمین و استقلال ایران هستند

۲- دیوها که نماد جهل و ناآگاهی و دشمن دانش و اندیشه هستند.

۳- ضحاک که خطرناکترین دشمن ایرانیان است و نماد دشمنی با فرهنگ، هویت و ملیت ایرانیان است.

حمله مغول

مغولان قومی بیابان گرد بودند که در سرزمین مغولستان در شمال چین و جنوب سیبری زندگی می کردند. به دلیل شرایط جغرافیایی مجبور به کوچ نشینی و زندگی قبیله ای بودند. تیموچین (چنگیز خان) فرزند رییس یک قبیله ی مغول بود که توانست با استفاده از فنون رزمی و حمله های جنگی بر مغولستان و سپس چین و شرق دور حاکم شود.

در زمان حکومت سلطان محمد خوارزمشاه ، چنگیز کاروانی تجاری به ایران فرستاد که سلطان محمد آن ها را به جرم جاسوسی محاکمه و سپس کشت و چنگیز به بهانه ی انتقام آنها به ایران حمله کرد ، سلطان محمد خوارزمشاه ، در همان نبرد اول آشفته شد و فرار کرد ، پس از او فرزندش جلال الدین خوارزمشاه به مقابله با مغولان شتافت ، ولی عیارغم پیروزی های اولیه به دلایلی مانند عدم حمایت عباسیان ، از مغولان شکست خورد.

مغولان با بی رحمی تمام، مردم شهرهای ایران را قتل عام می کردند ، مساجد ، کتاب خانه ها و مزارع را نابود می ساختند و کتاب ها را در آتش می سوزاندند.

حکومت مغولان بر ایران

پس از مرگ چنگیز ، نوه ی او هلاکو خان فتوحات جدش را سامان بخشید و اسماعیلیان را شکست داد و قلعه های آن ها را ویران کرد ، سپس به بغداد حمله کرد و خلافت عباسی را منقرض کرد و حکومت ایلخانی را پایه گذاشت، پس از مرگ آخرین ایلخان (ابوسعید) ، کشور بار دیگر دچار هرج و مرج شد.

هم زمان با فروپاشی حکومت ایلخانان ، بی عدالتی و ظلم حاکمان محلی به اوج خود رسید و مردم در گوشه و کنار دست به قیام برداشتند ، یکی از مهم ترین قیام ها ، قیام سربداران در روستای باشتین در حوالی سبزوار امروزی بود . آنها بر اثر

تعلیمات شیخ حسن جویری به حکومت رسیدند و نظامی شیعی در سبزوار تاسیس کردند که پس از یورش تیمور به ایران از بین رفت.

نمونه سوال!

- ۱- شباهت ها و تفاوت های جامعه مغول با جامعه اعراب جاهلی چه بود؟ تحلیل کنید
- ۲- قیام سربداران توسط چه اشخاصی شکل گرفت و به چه منجر شد؟
- ۳- به نظر شما چرا چنگیز توانست این چنین پیروزی کسب کند؟

هجوم تیمور به ایران

در اواخر قرن هشتم، ایران بار دیگر مورد هجوم اقوام بیابان گرد از سمت شمال شرقی قرار گرفت. تیمور گورکانی با سو استفاده از اوضاع پریشان ایران به ایران حمله کرد و امپراتوری پهناور تیموریان را ایجاد کرد. پس از چنگیز هر کدام از فرزندانش بر بخشی از این امپراتوری حکم راندند و با یکدیگر به ستیز پرداختند تا این که شاهرخ پسر تیمور توانست بر سایر مدعیان چیره شود. در انتها حکومت تیموریان با ظهور حکومت صفویان در ایران از میان رفت.

پیروزی فرهنگ بر شمشیر

پس از ورود مغول ها به ایران، بزرگان ایرانی کوشیدند با نزدیکی به دربار آنها جلوی خونریزی بیشتر را گرفته و رسوم کشور داری را به آنها بیاموزند، از جمله ی آن بزرگان می تواند به اشخاص ذیل اشاره کرد:

- * خواجه نصیر الدین توسی: به عنوان مشاور هلاکوخان، احترام بسیار یافت و تلاش زیادی برای کاهش قتل و غارت مغولان کرد. از اقدامات او می توان به ساخت رصدخانه مراغه اشاره کرد که مجهز به وسایل اخترشناسی و کتابخانه بزرگی بود.
- * خواجه رشید الدین فضل الله همدانی: به عنوان پزشک به دربار ایلخانان راه یافت و علاقه زیادی به عمران و امور خیریه داشت، او ربع رشیدی را بنا کرد که شامل موسسات مختلف مانند مسجد، بیمارستان، خانقاه و کتابخانه می شد. او چندین کتاب نوشت که معروف ترین آنها جامع التواریخ رشیدی است.

مغولان در ابتدای یورش شان به ایران دین واحدی نداشتند، اما به کوشش علما و بزرگان مسلمان، اسلام آورده و به گسترش این دین، کمک بسیاری کردند.

ایلخانان هم چنین به فرهنگ و تمدن ایران علاقه مند شدند، غازان خان به تشویق و راهنمایی وزیر خود خواجه رشید الدین فضل الله همدانی اقدام به اصلاح امور اداری، مالی و قضایی کرد. او همچنین برای عمران و آبادانی تبریز بسیار کوشید. سلطان محمد خدابنده (اولجایتو) هم از دیگر ایلخانان علاقه مند به هنر ایرانی بود. او پایتخت خود را به سلطانیه (جایی نزدیک زنجان) منتقل کرد و در آن شهر برای خود آرامگاهی ساخت که به گنبد سلطانیه معروف است.

شاهرخ، پسر تیمور، نیر پس از چیرگی بر رقیبان، شهر هرات را به عنوان پایتخت خود انتخاب کرد و در آن به گسترش فرهنگ و هنر ایرانی اهتمام ویژه ای ورزید. همسر او زنی نیکوکار به نام گوهرشاد بود که مسجدی کم نظیر در جوار بارگاه امام رضا (ع) تأسیس کرد.

